

Поліванов В.Є., к. е. н., доцент, зав. кафедри економічної теорії УДУФМТ,
Задирака О.І., старший викладач кафедри економічної теорії УДУФМТ

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

На підставі вивчення впливу глобалізаційних тенденцій на якість життя населення досліджуються особливості сучасного стану основних елементів, що формують якість життя, зокрема: якості трудового потенціалу, добробуту населення, якості соціальної сфери та якості навколишнього середовища та встановлені стратегічні напрями їх підвищення.

На основаних изучения влияния глобализационных тенденций на качество жизни населения исследуются особенности современного состояния основных элементов, формирующих качество жизни, в частности: качества трудового потенциала, благосостояния населения, качества социальной сферы и качества окружающей среды и установлены стратегические направления их повышения.

This article based on the study of the impact of globalization trends in the quality of life peculiarities of the current state of the main elements that shape the quality of life, such as: quality of working capacity, welfare, quality of social services and environmental quality and set the strategic direction of their improvement.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації формуються нові умови інтеграції країн до світової спільноти. На сучасному етапі розвитку людства головним фактором його прогресивного, поступального розвитку є людина, її знання, творчі здібності, фізичний та моральний стан, що своєю чергою залежить від соціально-економічного розвитку та якості життя населення країни. Нині в Україні відбувається трансформація як економічних, так і суспільних відносин, тому проблема забезпечення відповідних параметрів якості життя населення набуває особливого значення, що зумовлено також появою нових соціальних ризиків, пов'язаних із глобалізаційними процесами.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що розв'язання соціальних проблем та розробка соціальної стратегії держави в сучасних умовах потребують принципово нових підходів, що базуються на врахуванні зовнішніх за характером і глобальних за природою умов. Сучасні глобальні фактори, наприклад, зростання відкритості національних економік, транснаціоналізація виробництва та інтеграційні процеси, посилення міграційних процесів, формування тенденції до наднаціонального регулювання, примушують національні владні структури повному оцінювати проблеми соціально-економічного розвитку своїх країн, переводять завдання та проблеми національного масштабу на рівень їх глобального розв'язання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню теорії якості життя в умовах посилення глобалізаційних тенденцій присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як О. Білоруса, І.Бураковського, В.Гейця, І. Гнібіденка, Б. Данилишина, А. Колота, Д. Лук'яненка, В.Сіденка, С. Сіденко та інших.

Мета статті. На підставі вивчення впливу глобалізаційних тенденцій на якість життя населення дослідити особливості сучасного стану основних елементів, що формують якість життя, зокрема: якості трудового потенціалу, добробуту населення, якості соціальної сфери та якості навколишнього середовища та встановити стратегічні напрями їх підвищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація економічних процесів, що опановує все нові сфери людського буття, суттєво впливає на розвиток економік всіх країн світу та безпосередньо впливає на якість життя їх населення. Результати такого впливу суперечливі, оскільки мають місце прояви негативних тенденцій розвитку навіть для високорозвинутих країн.

Чи є вплив глобалізації на якість життя негативним чи позитивним, це питання неоднозначне, але абсолютно очевидно, що процес глобалізації вже приніс нові соціальні небезпеки. Серед них – загроза екологічній ситуації, зміна клімату, міжнародний тероризм, зростання макро- та мікро-націоналізмів, експансія споживачтва та стандартизації, посилення соціальної диференціації. Соціальній стабільності загрожують саме ці процеси. І тут вже ніяк не обійтися заходами соціальної політики, що є лише напрямками внутрішньої політики держави. Цікавими є міркування з цього приводу англійського соціолога З. Баумана: «Наслідки процесів глобалізації, – зазначав він, – далеко не такі однозначні, як це зазвичай вважається... Глобалізація роз'єднує не менше, ніж об'єднує, вона роз'єднує, об'єднуючи, – розколи відбуваються за тих же самих причин, що і посилення однаковості світу... Те, що для одних є глобалізацією, для інших обертається локалізацією; для одних – це провісник нової свободи, для інших – несподіваний і жорстокий удар долі... "Локальність" в глобалізованому світі – це знак соціальної знедоленості і деградації ... Невід'ємною частиною процесів глобалізації є зростаюча просторова сегрегація, відокремлення та відчуження ... Особливе занепокоєння викликає посилення порушення зв'язку між все більш глобалізованими, екстериторіальними елітами і рештою населення, "локалізація" якого постійно посилюється» [1]. На підтвердження своїх слів Бауман наво-

дить міркування Дж. Кавано з вашингтонського Інституту політичних досліджень: «Глобалізація надала найбагатшим більше можливостей робити гроші ще швидше. Ці люди використовують новітні технології для надзвичайно швидкого переміщення великих грошових коштів по всій земній кулі і проведення більш ефективних спекулятивних операцій ... Фактично, глобалізація – це парадокс: приносячи величезну вигоду незначній меншості, вона залишає за рамками або перетворює на маргіналів дві третини населення планети» [1].

О. Білорус негативні наслідки глобалізації визначає наступним чином [2]:

- соціально-економічні – зростання безробіття; антагонізація соціальної структури; люмпенізація населення, декваліфікація і пауперизація робочої сили; збільшення знедолених категорій населення; криміналізація суспільних відносин; технологічне відставання економіки; зниження життєздатності країни;

- соціально-психологічні – фізична деградація населення; соціальна анемія; криза родини; руйнування особистості;

- соціокультурні – втрата культурного спадку; деградація життєвих цінностей.

Фахівці ООН вважають, що глобалізація лише тоді буде сприйматися позитивно, коли вона буде характеризуватися такими поняттями, як:

- етика – менше порушень прав людини і більше поваги до людських цінностей;
- справедливість – менше відмінностей в рівні життя людей в одній країні та в різних країнах;
- інтеграція – зменшення масштабів маргіналізації та ізоляції народів і країн;
- безпека людини – менше нестабільності в суспільстві та вразливості людини;
- людська безпека – менше вразливості народів і країн;
- стійкий розвиток – менше руйнування і погіршення довкілля [3, с. 44].

В Україні вивченням впливу глобалізації на соціально-трудова відносини займається професор А.М. Колот, який вважає надзвичайно гострою проблему інтелектуальної міграції [4]. За різними оцінками, в 90-х роках ХХ ст. Україна втратила від 15 до 20 % інтелектуального потенціалу в результаті еміграції найбільш підготовленої робочої сили. І це не випадково. Вплив процесів глобалізації на стан ринку праці наочно видно на прикладі нашої країни, де реальністю є «вимивання» з національного ринку праці не тільки перспективних науковців, а й робочих місць з високою і середньою «освітньою місткістю». Створення таких робочих місць, які погіршують професійну структуру і перспективи зайнятості в галузях, котрі можуть і повинні стати пріоритетними, призводить до зростання незатребуваності нагромадженого людського капіталу тощо.

Потенційна чи реальна загроза втрати робочих місць під впливом глобалізації створює в суспільстві атмосферу невпевненості та негативно впливає на підтримку балансу сил між найманими працівниками і роботодавцями.

З метою встановлення основних напрямів державної соціально-економічної політики, яка має формуватися в тому числі з урахуванням сучасних тенденцій впливу глобалізації на якість життя населення, виникає необхідність детального (поелементного) розгляду цього впливу.

Якщо прийняти, що визначальними при встановленні компонент для оцінки якості життя населення є три фактори розвитку країни: економічний, соціальний і екологічний [5], то можна виділити елементи якості життя, що підпадають під вплив глобалізаційних тенденцій:

- якість населення, трудового потенціалу;
- рівень життя (добробут населення);
- якість соціальної сфери;
- якість навколишнього середовища;

На рис. 1 схематично зображено вплив як позитивний так і негативний на ці елементи якості життя.

В перший елемент – якість трудового потенціалу покладені насамперед демографічні зміни в країні. Так, одним з найбільш важливих факторів, що впливають на зменшення кількості населення у країні, є той факт, що Україна має один з найнижчих рівнів народжуваності у світі. Для підтримання стабільної чисельності населення у майбутньому рівень народжуваності мав би бути майже в два рази вищим.

Окрім цього, показники рівня смертності в Україні дуже високі. Середня тривалість життя в Україні при народженні становить 66 років, що на 11 років менше ніж в середньому у країнах Західної Європи. Рівень дитячої смертності в Україні вдвічі вищий за середній показник по Європі. 47 % чоловіків та 36% жінок в Україні помирають ще до досягнення ними пенсійного віку. У 30-річному віці чоловіки гинуть вчетверо частіше за жінок. При цьому, рівень смертності чоловіків віком від 30 до 40 років продовжує зростати. Перспективи поліпшення показників рівня смертності є безрадісними, тому що наразі Україна страждає від епідемії туберкульозу та ВІЛ/СНІДу.

До 2050 року, навіть якщо рівень народжуваності підвищиться, показники рівня смертності скоротяться, а чистий внесок імміграції буде нейтральним, прогнозна чисельність населення України скоротиться більш ніж на третину: з 46 до 29 мільйонів осіб. У 2025 році близько чверті населення України буде старшим за 60 років, тоді як у 2050 році вже майже третина всіх українців сягне 60 років і більше. Цей песимістичний демографічний прогноз підриває перспективи майбутнього зростання економіки та спричиняє постійний довгостроковий тиск на державне фінансування системи охорони здоров'я та пенсій.

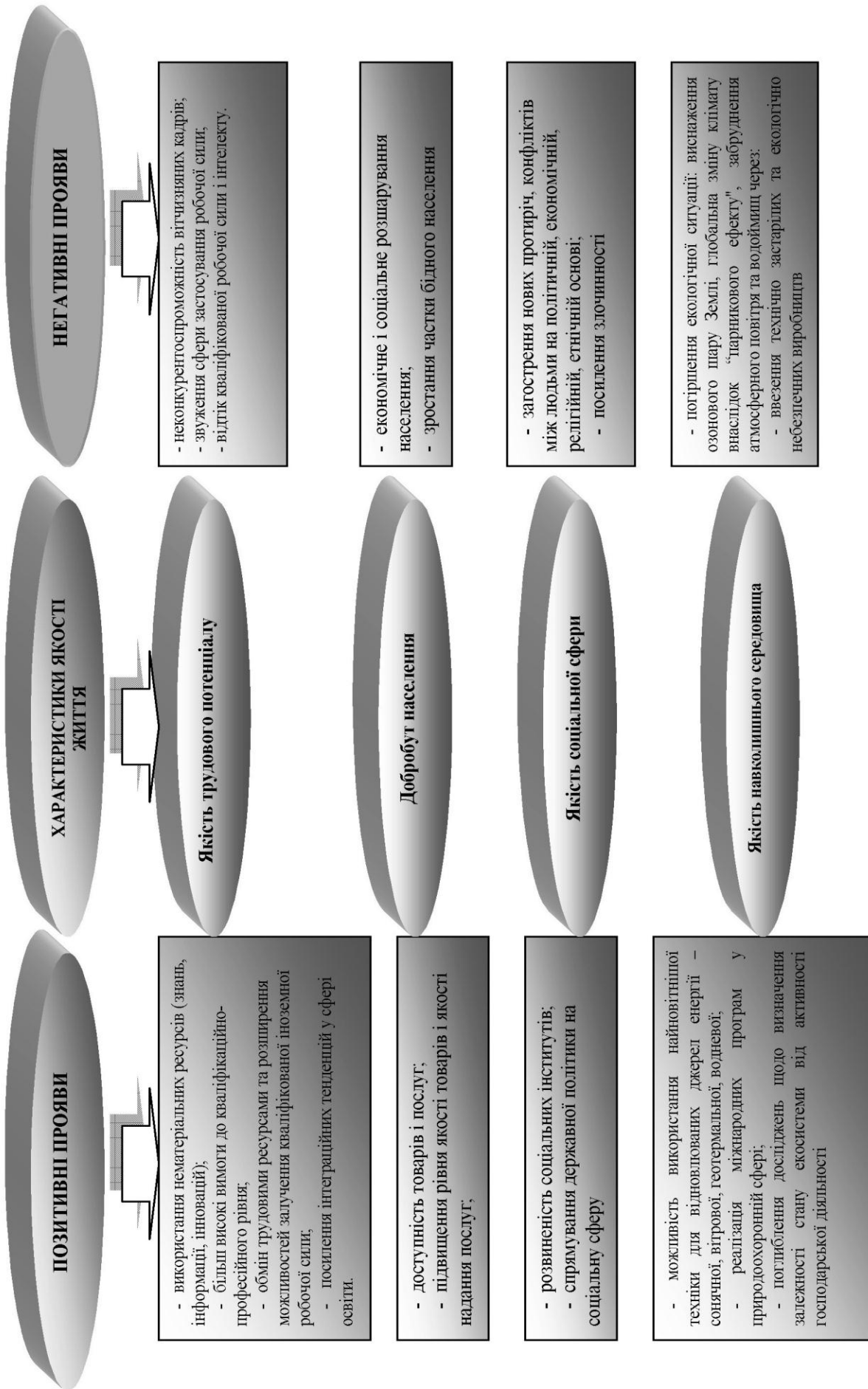

Рис. 1 Вплив глобалізаційних тенденцій на якість життя населення

Джерело: Побудовано автором

Глобалізація висуває більш високі вимоги до кваліфікаційно-професійного рівня працівників, а її вплив на розвиток міжнародного ринку праці проявляється, насамперед, через:

- формування стійкого попиту на високоосвічених спеціалістів, здатних до сприйняття нових знань та підвищення рівня кваліфікації;

- підвищення попиту на представників "наскрізних професій", пов'язаних з інформаційними змінами в суспільстві;

- зниження ролі жорстко регламентованої праці, характерної для індустріального етапу розвитку суспільства;

- зростання рівня професійної мобільності на міжнародному ринку праці, розширення можливостей залучення кваліфікованої іноземної робочої сили.

Розвиток системи освіти посідає пріоритетне місце в рейтингу чинників посилення адаптованості економічних систем до функціонування в умовах глобалізації, оскільки саме отримання освіти гарантує працівникам підвищення рівня їх конкурентоспроможності на ринку праці, та загалом сприяє зростанню трудового потенціалу країни.

Посилення в умовах глобалізації ролі інноваційних складових економічного розвитку країн, нерозривно пов'язаних з розвитком інформаційних технологій, зумовлює необхідність підготовки висококваліфікованих спеціалістів, для яких характерне превалювання у складі їх функцій елементів більш високого, творчого порядку. Передусім це стосується забезпечення підготовки робочої сили, здатної не тільки адекватно сприймати нагромаджений попередніми поколіннями обсяг емпіричних і теоретичних знань, засвоювати їх, але й систематично підвищувати рівень конкурентоспроможності, намагаючись застосовувати творчий підхід до використання системи отриманих знань.

Інтеграція у сфері вищої освіти є органічною складовою об'єктивного процесу глобалізації економіки та зумовлена змінами умов функціонування економіки розвинених країн: радикальними структурними зрушеннями у світовій економіці під впливом технологічних змін, різким якісним посиленням ролі знань в усіх сферах діяльності, пов'язаних з новою парадигмою суспільного прогресу. Це базується, насамперед, на використанні нематеріальних ресурсів (знань, інформації, інновацій), що стали найважливішими чинниками конкурентоспроможності. Інтеграційні процеси та поглиблення міжнародного розподілу праці безпосередньо впливають на структуру виробництва та зайнятості, на ринок праці та сферу освіти. Освітньо-кваліфікаційний рівень працівників – ключовий критерій соціально-економічного прогресу сучасних держав, що зумовлює необхідність здійснення єдиної освітньої політики, адаптації національних систем підготовки кадрів до змін умов світового ринку, до існуючої в найбільш динамічних сегментах професійно-кваліфікаційної структури робочої сили.

Якщо розглянути наступний елемент, що підпадає під вплив глобалізаційних тенденцій – добробут населення або рівень життя, то за результатами, представленими ООН у щорічній Доповіді про розвиток людини за 2011 рік [6], складеного рейтингу країн світу за індексом людського потенціалу, Україна навіть не наблизилася до середньоєвропейських показників рівня життя населення, значно відстає від країн-сусідів – Білорусії та Росії.

На наш погляд, необхідною умовою підвищення рівня життя в Україні є стаłe економічне зростання і, як наслідок, збільшення доходів населення. Досвід країн Заходу дає дуже важливі орієнтири для формування відповідної політики в Україні. Звичайно, його не можна механічно трансформувати на вітчизняний ґрунт. Але не враховувати також не можна, бо він має і національні, і універсальні аспекти.

Важливим моментом в українській державній політиці в останні роки з'явилося нове ставлення до проблем розвитку соціальної сфери. Так, соціальні допомоги у структурі доходів населення України збільшилися з 34,9% у 2000 р. до 37% у 2011 р.

Проте необхідні подальші кроки, бо позитивні моменти поки що мало змінюють картину по суті. Залишається надмірною соціальна диференціація доходів, а рівень соціальних витрат у відносному вираженні (частка у ВВП) нижчий, ніж у розвинених країнах. Між тим соціальна політика без істотних змін в сфері розподілу доходів мало що вирішує. Одна з основних проблем полягає в тому, що в Україні не сформована рівноважна і ефективна система розподілу доходів між соціальними групами, між галузями економіки, між державним і приватним сектором. Нинішній характер розподілу доходів аж ніяк не сприяє вирішенню стратегічних проблем розвитку українського суспільства.

При цьому розподіл населення за доходами є недосконалим, тому що частка населення із середньодушовими загальними доходами нижчими за прожитковий мінімум залишається досить високою – 21,8% у 2010 р., серед яких 40% були працюючими (у 2008 р. таких було 16,1%).

В останні два десятиліття в країнах Заходу змінився концептуальний підхід до соціальної політики. Про це свідчить позиція, пов'язана з формуванням системи адресного соціального захисту. Однак ці зміни безпосередньо не пов'язані з впливом глобальних чинників. Реформи соціальної сфери обумовлюються, насамперед, трансформацією соціальної структури та економіки, при цьому конкурентний аспект розвитку є першорядним. Однак він аж ніяк не протистоїть соціальній політиці.

Тим більше, як зазначає А. Колот, для більшості країн Заходу є масштабність, розширення та ускладнення функцій держави в соціально-трудої сфері, що відбувається під впливом процесів глобалізації, а не зниження ролі національної держави саме в цій сфері [4]. Великим перебільшенням є твердження про крах моделей соціальної держави під тиском глобалізації та інших викликів сьогодення. Не мають практичного підтвердження ідеї «дешевої», «малої» держави, мінімального її втручання у соціально-економічне буття.

Цікавим є той факт, що експертами Національного інституту стратегічних досліджень України ще у 1997 році було визначено ряд внутрішніх та зовнішніх загроз економічній безпеці у соціальної сфері під впливом глобалізаційних тенденцій, однак і через 15 років кожен з цих пунктів залишається актуальним. Це вказує на те, Україна так і не змогла успішно подолати перехідний період, і держава не сприяла використанню періоду стабільного економічного зростання для реформування економіки. Окреслення цих загроз дало змогу визначити серед них, які є перманентними, які перестали існувати і які з них посилюлися у період кризи 2008-2009 років.

Цінним демократичним засобом та водночас сучасним ефективним інструментом для пом'якшення впливу глобалізації на якість соціальної сфери є соціальне партнерство, під яким у загальному визначенні розуміється система колективних соціальних відносин між громадянами та органами державної влади й місцевого самоврядування в особі їх представників щодо реалізації власних соціально-економічних інтересів. Слід зазначити, що сьогодні в Україні не має будь-яких серйозних обмежень, які перешкоджали б розвитку соціального партнерства в суспільстві. З огляду на це першочергові завдання у сфері використання договірної регулювання колективних трудових відносин як інструменту інвестування людського капіталу та підвищення конкурентоспроможності робочої сили мають бути реалізовані за кількома основними напрямками.

Задля досягнення визначеної мети сторони соціального партнерства повинні активізувати власну діяльність щодо розширення кола питань, які мають безпосередній вплив на інвестування людського капіталу та регулюються за допомогою колективних договорів і угод різних рівнів, включення до них зобов'язань у сфері освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Розглядаючи пріоритетні напрями розвитку природоохоронної сфери, можна зазначити, що глобальна екологічна криза, що супроводжує сучасний економічний розвиток, зумовила виникнення гострих еколого-економічних проблем у діяльності вітчизняних промислових підприємств.

Розвиток економіки породжує екологічні проблеми техногенного характеру: виснаження озонового шару Землі, глобальну зміну клімату внаслідок "парникового ефекту", забруднення атмосферного повітря та водоймищ. За розрахунками фахівців, забруднення довкілля завдає значних економічних збитків національним господарствам майже всіх країн світу. Наприклад, щорічні збитки від деградації навколишнього природного середовища оцінюються в розвинених країнах у 0,4-2% від ВВП, у країнах Східної Європи у 3-5, у країнах СНД у 6-15%, зокрема, в Україні в – 10-15%.

В цих умовах Національна екологічна стратегія має стати невід'ємною складовою національної економічної політики та забезпечувати умови сталого розвитку економіки країни відповідно до рішень Всесвітнього саміту в Йоганнесбурзі та екологічних орієнтирів європейського процесу "Довкілля для Європи".

Індустріальні, а особливо постіндустріальні суспільства відкривають необмежені можливості для задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людини. Але гармонійний розвиток суспільства вимагає більш критичного й раціонального ставлення людини до своїх потреб і шляхів їх задоволення. У цьому контексті актуальною має стати ідеологія розумного обмеження непомірних і невинуватих вимог щодо споживання матеріальних благ, які не викликані обов'язковою життєвою потребою, а є так звані понадкомфортні надлишки.

Пріоритетним напрямом збалансованої системи природокористування повинне стати збільшення використання екологічно чистих та відновлюваних джерел енергії – сонячної, вітрової, геотермальної, водневої. Суспільство має зосередити увагу на посиленні моніторингу за станом природного середовища та розширити наукові дослідження щодо визначення залежності стану екосистеми від активності господарської діяльності.

Головний акцент має бути зосереджений на проведенні державної екологічної політики. Для зменшення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище доцільно:

- удосконалити систему державного контролю, зокрема формування єдиної системи контролювання дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- підвищити стимулюючу функцію збору за забруднення навколишнього природного середовища з метою стимулювання суб'єктів господарювання до впровадження екологічно безпечних технологій.

При цьому необхідно забезпечити можливість щорічного перегляду нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища з метою підвищення його до рівня компенсації реально заподіяної шкоди;

- розширити діючий економічний механізм природокористування і природоохоронної діяльності та сформувати стабільні джерела фінансування природоохоронних заходів, що дозволить державі в повному обсязі виконувати свою природоохоронну функцію;

– налагодити ефективний екологічний контроль з метою управління техногенним навантаженням, раціональним використанням природних ресурсів і розміщенням продуктивних сил.

– підтримувати упровадження екологічно ефективних методів організації виробництва, енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів, а також принципів корпоративної соціальної відповідальності з метою зменшення обсягів викидів, мінімізації утворення відходів та комплексного використання матеріально сировинних ресурсів, у тому числі вторинних.

Висновки. Забезпечення інтеграції України в сучасну глобальну світову економічну систему як технологічно розвиненої країни з відповідним рівнем людського капіталу має стати першочерговим національним пріоритетом. Водночас наявність негативних тенденцій у динаміці проаналізованих показників інвестування людського капіталу свідчить про стохастичний характер цих процесів, а також про те, що ефективність використання існуючих механізмів регулювання соціальної сфери є недостатньою, що не може не впливати на якість життя населення в Україні.

В зв'язку з цим запропоновані шляхи державного регулювання у демографічній, соціально-економічній та демографічній сферах, що дозволяє сформувати нову парадигму якості життя населення в сучасних умовах глобалізації. Таким чином, першочергово необхідна зміна політики в соціальній сфері, основними напрямками якої мають бути: збереження здоров'я людини; сприяння поліпшенню демографічної ситуації; забезпечення соціальних гарантій людям, які потребують захищеності; досягнення нормативів якості життя прийнятих у розвинених країнах; гуманізація суспільних відносин за рахунок реформування систем управління, освіти, науки, культури та охорони здоров'я.

В сучасних умовах необхідно усвідомити, що соціальна сфера – це не суцільні витрати, а інститут, що формує передумови стабільності, стійкості та потенційного економічного зростання. Конче треба закласти нову парадигму формування планів, національних програм економічного розвитку, параметри яких мають задаватися соціальними стандартами, соціальними пріоритетами, соціальними параметрами.

Література

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман // М.: Издательство «Весь Мир», 2004. С. 10-12.
2. Білорус О. Глобалізація розвитку і соціальна безпека / О. Білорус // Віче.- №5 (110), 2001. – С.22-44.
3. Доклад о развитии человека за 1999 год. - ПРООН, Нью-Йорк - Оксфорд: Оксфорд юниверсити пресс, 1999. – 448с.
4. Колот А.М. Міфи соціальної політики, або З чого слід розпочати формування нової моделі / А. Колот // «Дзеркало тижня» №2, 23 січня 2010.
5. Айвазян С.А. Эмпирический анализ синтетических категорий качества жизни населения / С.А.Айвазян // Экономика и математические методы. – 2001. - №11. – с.100-104.
6. Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All Електронний ресурс. Режим доступу: hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/download/ru/.